

DİNLER TARİHİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR
ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Kadir KARABAY

Eskiyei Yayınları: 225

DİNLER TARİHİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR
ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Kadir KARABAY

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Şubat 2024

ISBN: 978-625-6781-37-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

DİNLER TARİHİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR

ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Kadir KARABAY

Ankara 2024

Kadir KARABAY

1988 yılında Siirt-Baykan'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Siirt'te tamamladı. 2013'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dünya Dinleri Bölümünden mezun oldu. 2014'te Siirt'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenini olarak göreve başladı. 2023'de Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dinler Tarihi alanında yüksek lisansını tamamladı. Siirt'te farklı okullarda öğretmen olarak çalıştı. Halen Balıkesir'de Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. İngilizce, Arapça ve orta seviye İbrance bilen Karabay, evli ve iki çocuk babasıdır.

ÖN SÖZ

Dinler tarihi, ilmî bir disiplin olarak dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir bilim dalıdır. Dinler tarihi disiplininin Türkiye’de bir bilim dalı olarak yerini alması ve gelişmesinde dinler tarihi alanında ilk doktora unvanına sahip olan Hikmet Tanyu’nun önemi büyüktür. Hikmet Tanyu ile başlayan dinler tarihi ekolünde birçok akademisyen yetişmiştir. Dinler tarihi alanında bu ekolün devam ettiricisi ve dinler tarihi alanın kurumsal anlamda gelişmesine katkı sağlayan önemli şahsiyetlerden biri de Abdurrahman Küçük’tür. Abdurrahman Küçük hem yazdığı eserler; hem de yetiştirmiş olduğu öğrencilerle bu alanda önemli mesafeler katedilmesini sağlamıştır. Bundan dolayı bu çalışmada ele alınmaya değer bir konu olarak görülmüştür.

Abdurrahman Küçük’ün dinler tarihçiliği ve bilim anlayışı hakkında yazılan eserlere bakıldığında “Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Abdurrahman Küçük” adlı eserin yanında onun hayatıyla ilgili birkaç çalışma dışında ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olması tarafımızca bir eksiklik olarak görülmüştür. Bizi bu alanda araştırmaya iten sebep, bu eksikliği gidermek ve boşluğu doldurmaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın hem genel okuyucuya hem de akademi alanında çalışacak araştırmacılara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Bu süre zarfında kendisini her aradığımda yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Abdurrahman Küçük’e, maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen Sevgili eşim Esra Karabay’a, değerli arkadaşım, meslektaşım Fatih Akbaş’a, Şeyma Deniz’e, Nuriye Deniz’e, ders dönemim boyunca, her konuda özellikle bu

konuyu seçmemde ve kitabımla ilgili kaynak, makale, her türlü veri ve materyali bulmamda çok önemli katkıları olan kıymetli hocam Doç. Dr. İsmet Tunç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Kadir KARABAY
Balıkesir 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	5
KISALTMALAR-----	9
GİRİŞ-----	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'ÜN HAYATI-----	15
1.1. Doğumu ve Çocukluk Yılları-----	15
1.2. Öğrenim Hayatı-----	15
1.3. Öğretmenlik Yılları-----	17
1.4. Akademik Hayatı ve Çalışmaları-----	18
1.5. Emeklilik Yılları ve Sonrası-----	21
1.6. Kişiliği ve Karakteri-----	24
1.7. Bilimsel Çalışmaları-----	26
1.7.1. Din ve Dinlerle İlgili Çalışmaları-----	26
1.7.2. Makaleleri-----	46
1.7.3. Ansiklopedi Maddeleri-----	55
1.7.4. Etnolojik Çalışmaları-----	64
1.7.5. Politik ve Alan Dışı Çalışmaları-----	69
1.8. Abdurrahman Küçük'ün Yönettiği Akademik Tezler-----	71
1.8.1. Yüksek Lisans Tezleri-----	72
1.8.2. Doktora Tezleri-----	73
1.9. Abdurrahman Küçük'ün Türkiye'de Dinler Tarihi Biliminin Kurumsallaşması Sürecindeki Çalışmaları ve Türkiye Dinler Tarihi Derneği-----	77

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'ÜN TÜRK DİNLER TARİHİNE KATKILARI-----	85
2.1. Metodolojik Açıdan Dinler Tarihine Katkıları-----	85
2.1.1. Tarihsel Mukayese Yöntemi-----	86
2.1.2. Deskriptif (Tasvirî) Yöntem-----	91

2.1.3. Etnolojik/Antropolojik yöntem -----	95
2.2. Dinler Tarihine Kavramsal Katkıları -----	98
2.2.1. Din -----	98
2.2.2. Dinler-----	100
2.2.3. Yahudilik-----	101
2.2.4. Hıristiyanlık-----	104
2.2.5. Ermeni Kilisesi -----	107
2.2.6. İslâm-----	110
2.2.7. Dinler Arası İlişkiler-----	112
2.3. Etnolojik Katkıları-----	120
2.4. Fenomenolojik Katkıları-----	130
2.4.1. Dağ Fenomeni -----	131
2.4.2. Taş Fenomeni-----	132
2.4.3. Tanrı Fenomeni -----	133
2.4.4. Ateş Fenomeni -----	134
2.4.5. Şaman (Kam) -----	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'ÜN DÜŞÜNCE DÜNYASININ OLUŞ- MASINA ETKİ EDEN KAVRAMLAR -----

3.1. Din-----	141
3.2. Millet -----	146
3.3. Türklük ve Türk Milleti-----	150
3.4. Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği -----	153
3.5. Etnisite -----	155
3.6. Misyonerlik ve Tebliğ -----	158
3.7. Azınlık ve Dini Azınlık-----	162

SONUÇ----- 167

KAYNAKLAR----- 171

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F. Yay.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
T.T.K. Yay.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
DTCF	: Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
TÜDTAD	: Türkiye Dinler Tarihi Derneği
YÖKTEZ	: Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi

GİRİŞ

Dinler tarihi, Batı dünyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkmış ve bilim dünyasında yerini almıştır.¹ Türkiye’de günümüz dinleri anlayışı ve disiplinin kökeni Osmanlı Devleti’ne kadar götürülebilmektedir.² Bu süre zarfında yol kat edilmesini sağlayan birçok bilim adamı yetişmiştir. Abdurrahman Küçük de bunlardan biridir. Küçük, iyi bir eğitim görmüş ve dinler tarihi alanındaki üniversite hocalığının yanında, yazmış olduğu eserler, çevirmiş olduğu makaleler ve yetiştirmiş olduğu öğrencilerle dinler tarihi alanının kurumsal anlamda gelişmesine katkı sağlayan bilim insanlarındanır.

Abdurrahman Küçük’ün Dinler Tarihçiliği ve Bilim Anlayışı adlı bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın önemi, konusu ve amacı, araştırmanın metodu ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde, konular arasında kopukluğun olmaması için öncelikle Abdurrahman Küçük’ün hayatı, bilimsel çalışmaları ve Türk Dinler Tarihi Bilimine kurumsal açıdan katkısına değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Abdurrahman Küçük’ün Türk dinler tarihi bilimine/disiplinine katkıları başlığı altında Türkiye’deki dinler tarihi bilimine/disiplinine yazdığı kitaplarda, makalelerde kullandığı metodlara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Abdurrahman Küçük’ün düşünce dünyasının oluşmasına katkı sağlayan temel kavramlar olan, din, millet, Türklük ve Türk milleti, milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği, etnisite, misyonerlik ve tebliğ, azınlık ve dinî azınlık vb. kavramlara değinilmiştir.

¹ Ömer Faruk Harman, “Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)”, Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) “. *Dinler Tarihi Araştırmaları VII* (2009), 23-48.

² Abdurrahman Küçük, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1994a), 21.

Eserlerinde kendi ismini kullanmasına rağmen yakın zamana kadar düşünce dünyasının oluşmasına etki eden kavramlara, dinler tarihçiliği ve bilim anlayışına yönelik çalışmalara çok rastlanılmamıştır. Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç, Abdurrahman Küçük'ün dinler tarihçiliği ve dinler tarihi bilimine, bilimden kastedilmek istenen şeyin bilim felsefesi olmadığı, kastedilen şeyin Küçük'ün, dinler tarihçiliği ve Türkiye dinler tarihi disiplinine kurumsal açıdan ne tür katkılarda bulunmuş olduğunu ortaya koymaktır. Dinler tarihi geleneğinde önemli bir yeri olan *Hikmet Tanyu Ekolü*'nün yaşayan bir mirasçısı olarak Türkiye dinler tarihinde önemli bir mevkidedir. Bıraktığı eserler ve yaptığı çalışmalarla bundan sonraki genç akademisyenler ve araştırmacılar için geleceğe ışık olacaktır. Bu açıdan dinler tarihi disiplinin geçmişten günümüze hangi anlayış ve bilimsel süreçler üzerine inşa edildiğinin anlaşılması, bundan sonraki çalışmaları yapacak bilim insanları ve alandaki meraklılar için önem arz ettiği kanaati taşımaktayız.

İlmi ve sahadaki çalışmalarıyla dinler tarihi alanının gelişmesine katkı sağlayan, birçok öğrenci ve akademisyen yetiştiren Abdurrahman Küçük'ü tanımak ve tanıtmak önemlidir. Bundan dolayı çalışmanın konusu *Abdurrahman Küçük'ün Dinler Tarihçiliği ve Bilim Anlayışı* olarak belirlenmiş ve kitabın ana konusunu oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyetin kurulmasından itibaren günümüze kadar dinler tarihi alanında birçok bilim insanı yetişmiştir. Bunların birçoğunun ismini duymamıza rağmen hayatları hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz. Abdurrahman Küçük de Cumhuriyet döneminin yetiştirmiş olduğu en önemli Türk dinler tarihçilerinden biri olan Hikmet Tanyu'nun yaşayan bir mirasçısı olarak iyi bir eğitim görmüş, hayatının büyük bir bölümünü kamudaki okullarda öğretmenlik, idarecilik, üniversitede hocalık yaparak birçok alanda çalışmıştır. Yazmış olduğu kitaplarla, makalelerle, ansiklopedik maddeleri ve düzenlemiş olduğu, sempozyum ve konferanslarla, bilimsel makale çe-

virileriyle, Türkiye dinler tarihi biliminin gelişmesine, güçlenmesine katkı sağlayan bir bilim insanıdır.

Yakın dönemlere kadar kitaplarda ismine ve birçok kitabına rastlamamıza rağmen hakkında yapılmış çeşitli hatırat derlemeleri mevcuttur. Ancak Abdurrahman Küçük'ün dinler tarihi disiplini içindeki konumunu ele alan bir kitap çalışmasına rastlanılmamıştır. Küçük aynı zamanda Türkiye Dinler Tarihi Derneği ile alanda önemli çalışmalara imza atmış, aynı zamanda dinler tarihi yanında başka görev ve sorumluluklar da yüklenerek çok yönlü bir bilim insanı, siyasetçi ve aydın kimliği de edinmiştir. Bu bağlamda Küçük'ün çok kapsamlı bilim insanı portresini açığa çıkarmak çalışmanın önemini arttırmaktadır. Bu anlamda Küçük akademideki resmi görevi bitmesine rağmen bir emekli olarak bir köşeye çekilmemiş, aksine zamanın çoğunu kitap yazarak bu alanda daha da faydalı olmaya çalışmıştır. Abdurrahman Küçük'ün bıraktığı eserler, yeni yetişecek araştırmacılar ve akademisyenler için bir umut kaynağı olacaktır. Alandaki ilmî çalışmalarıyla dinler tarihi alanındaki eksikliği kapatmaya çalışan Abdurrahman Küçük'ü tanımak ve tanıtmak önemlidir.

Araştırmanın amacı Türkiye'deki dinler tarihi biliminde önemli bir mevkiye olan Abdurrahman Küçük'ü tanımak, tanıtmak ve Türkiye dinler tarihi bilimine kurumsal anlamda yaptığı katkıları incelemektir. Abdurrahman Küçük, gerek aldığı yurt içi ve yurt dışı eğitimlerle gerek yaptığı ulusal-uluslararası çalışmalar ve ortaya koyduğu eserlerle gerekse yetiştirdiği öğrencilerle dinler tarihine önemli katkıları olan bir ilim insanıdır. Bundan dolayı, Abdurrahman Küçük'ün hayatını, dinler tarihçiliği ve bilim anlayışı konusunu ele almak ve onun dinler tarihi literatüründe yer almasını sağlamak çalışmanın temel amacıdır.

Bu çalışma, birtakım yazılı eserlerin analizi ve Abdurrahman Küçük'le yapılan yüz yüze söyleşi, mesaj, telefon görüşmelerinden oluşmaktadır. Kitabın her bir bölümünde, söz konusu bölümüne has metot şekli ağırlıklı olmakla beraber diğer metotlar da

göz ardı edilmemiştir. Örneğin Abdurrahman Küçük'ün hayatı kısmında kendisi ile birebir yapılan görüşme asıl kaynak olmakla beraber, eserleri de göz önünde bulundurulmuştur. Dinler tarihi ile ilgili görüşlerinde, eserleri öncelikli kaynak olarak kullanılmıştır. Görüşme Abdurrahman Küçük ile Türkiye Dinler Tarihi Derneğinde yapılmış olup, kayıt altına alınmıştır. Yapılan kayıtlar incelenerek yazıya aktarılmış ve kompozisyon durumuna getirilmiştir. Bununla beraber gerektiğinde çalışmanın konusuyla alakalı zaman zaman Abdurrahman Küçük'le telefon görüşmeleri yapılmış ve kendisine mesaj, e-posta gönderilmiş olup kendisinden konuyla alakalı dönütler alınmıştır. Abdurrahman Küçük'le yapılan görüşme tarihiyle beraber dipnotta verilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde Abdurrahman Küçük'ün hayatı ve bilimsel çalışmalarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bazı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar başta Ahmet Hikmet Eroğlu editörlüğünde dinler tarihi hocalarının katkısıyla hazırlanmış olan *Abdurrahman Küçük'e Armağan: Türkiye Dinler Tarihi Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, kitabının yanı sıra bizzat Abdurrahman Küçük'ün kendisi ile yapılan görüşmelerden (e-posta, telefon, mesaj) oluşmaktadır.

İkinci bölümde Abdurrahman Küçük'ün *Dinler Tarihçiliği ve Türk Dinler Tarihi Bilimine Katkılarına* değinilmiştir. Buna değinilirken de başta kendi yazmış olduğu eserlerden, makalelerden, İslâmî Araştırmalar Merkezi (İSAM) ve Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi'nden (YÖKTEZ) de faydalanılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde ise Abdurrahman Küçük'ün zihin dünyasının şekillenmesinde etkili olan *din, millet, etnisite, milliyetçilik, Türklük, Türk milliyetçiliği, misyonerlik ve tebliğ, azınlık ve dini azınlık* kavramları ele alınıp karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Bu kavramlar ele alınırken Başta Abdurrahman Küçük'e ait *Dinler Tarihi, İslâmlık ve Türklük, Misyonerlikten Diyaloga Türkiye, Dini Azınlıklar ve Türk Hoşgörüsü, İslâm ve Türk Milliyetçiliği* kitaplara başvurulmuştur. Bunun dışında

Irk Kavramını Kim İcat Etti (Robert Bernasconi), *Türkçülüğün Esasları* (Ziya Gökalp), *Antropoloji ve Din* (İsmet Tunç), *Türkiye’de Azınlıklar* (Baskın Oran), *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik* (Erol Güngör) vb. birçok kaynaktan gerek Abdurrahman Küçük ‘ün yazmış olduğu makaleler gerekse de diğer akademisyenlerin yazmış olduğu birçok akademik çalışmadan istifade edilmiştir.